

SYTUACJA WYZNANIOWA W WOJEWÓDZTWIE ELBLĄSKIM W LATACH 1978–1984 W ŚWIEŁIE SPRAWOZDANIA Z WIZYTACJI WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ W ELBLĄGU W 1985 ROKU

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, Polska Ludowa, Elbląg, administracja wyznaniowa, województwo elbląskie, diecezja warmińska, diecezja gdańska

Keywords: denominational policy, People's Poland, Elblag, denominational administration, Elblag Voivodship, Diocese of Warmia, Diocese of Gdańsk

Schlüsselwörter: Konfessionspolitik, Volksrepublik Polen, Konfessionsverwaltung, Woiwodschaft Elbląg, Diözese Ermland, Diözese Danzig

Relacje państwo–Kościół w Polsce końca lat siedemdziesiątych i pierwszej połowy osiemdziesiątych XX wieku, jak zauważył ks. Dominik Zamiatała, nabrały nowego wymiaru¹. Przyczyniły się do tego zarówno wybór w 1978 roku Karola Wojtyły na papieża, jak również reaktywacja Komisji Wspólnej rządu i episkopatu po wydarzeniach sierpniowych 1980 roku. Władza ludowa nie zrezygnowała jednak z ateizacji społeczeństwa, czego wyrazem był powrót – po zniesieniu stanu wojennego w 1983 roku – na drogę konfrontacji². Interesującym świadectwem stosunków państwa z Kościołem przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych jest protokół wizytacji elbląskiej administracji wyznaniowej z 4 czerwca 1985 roku, którą przeprowadził 30 maja tegoż roku Zygmunt Wereszczyński z Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie³. Wraz z załącznikiem, zatytułowanym *Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz pracy Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu obejmująca okres lat 1978–1984*, parafowanym przez dyrektora WdSW Jerzego Brzozowskiego⁴, stanowi nieocenione źródło do badań nad historią

* Dr Andrzej Bohdan Krupa – Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>; e-mail: abkrupa@wp.pl.

¹ D. Zamiatała, *Relacje państwo–Kościół w Polsce lat osiemdziesiątych XX wieku*, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2019, s. 11.

² A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 402–403.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), 128/55, k. 1–4.

⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 5–40.

Kościół w województwie elbląskim, w znacznej części terytorialnie pokrywającym się z obecną diecezją elbląską. Zasób ten nie został jednak wykorzystany przez ks. Wojciecha Zawadzkiego w części wieloautorskiej monografii Elbląga, poświęconej życiu religijnemu miasta⁵. Pominął go również ks. Andrzej Kopiczko w opracowaniu na temat polityki wyznaniowej państwa wobec diecezji warmińskiej⁶, które pomimo upływu ponad ćwierćwiecza od jego wydania nie straciło swej wartości naukowej. Warto zatem przeprowadzić jego analizę, aby scharakteryzować sytuację wyznaniową w województwie elbląskim w latach 1978–1984.

W połowie lat osiemdziesiątych pracownikami elbląskiej administracji wyznaniowej, zajmującej się sprawami z zakresu relacji pomiędzy państwem i związkami wyznaniowymi funkcjonującymi w województwie elbląskim, byli: dyrektor wydziału Jerzy Brzozowski (od 1982 roku)⁷, inspektor wojewódzki Józef Marzec i starszy inspektor Barbara Szybiłło⁸. Decyzje i uzgodnienia w sprawach wyznaniowych zasadniczo jednak zapadały na posiedzeniach małego zespołu do spraw kleru, w skład którego wchodził kierownik Wydziału Administracyjnego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, dyrektor WdSW oraz naczelnik Wydziału IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Elblągu⁹. Współpraca elbląskiej administracji wyznaniowej z partią i aparatem bezpieczeństwa w ocenie Wereszczyńskiego układała się bardzo dobrze¹⁰.

1. PANORAMA WYZNANIOWA WOJEWÓDZTWA ELBLĄSKIEGO

WdSW w Elblągu sprawował nadzór nad 11 Kościołami i związkami wyznaniowymi. Największy z nich, Kościół katolicki, posiadał struktury trzech diecezji: chełmińskiej, gdańskiej i warmińskiej. Szczegóły przedstawiono w tabeli nr 1.

⁵ W. Zawadzki, *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, w: *Historia Elbląga*, t. 5: (1945–1975), cz. 2: *Spółczesność, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005, s. 165–263.

⁶ A. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.

⁷ Jerzy Brzozowski należał do PZPR, miał wykształcenie wyższe (mgr administracji); AAN, UdSW, 128/55, k. 92.

⁸ AAN, UdSW, 128/55, k. 62.

⁹ Zob. AAN, UdSW, 128/55, k. 6; por. Archiwum Państwowe w Malborku (dalej: APM), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu (dalej: KW PZPR Eg), 1360, k. 22, 134; APM, KW PZPR Eg, 1359, k. 232.

¹⁰ AAN, UdSW, 128/55, k. 6.

Tabela 1. Struktury administracyjne Kościoła katolickiego w województwie elbląskim w 1984 roku

Lp.	Diecezja	Dekanaty	Parafie prowadzone przez duchowieństwo		Wikariaty eksponowane
			diecezjalne	zakonne	
1	chełmińska	–	1	–	–
2	gdańska	2	25	–	2
3	warmińska	11	69	21	2
	RAZEM	13	95	21	4

Źródło: AAN, UdSW, 128/55, k. 1, 8

Z powyższego zestawienia wynika, że największą sieć placówek duszpasterskich, bo aż 92 (wliczając w to dwa wikariaty eksponowane) w 11 dekanatach, posiadała diecezja warmińska. Diecezja gdańska prowadziła 11 parafii w dwóch dekanatach. Parafia w Janowie na Powiślu, formalnie pozostająca w strukturze diecezji chełmińskiej, od 1982 roku była obsadzana przez rządców diecezji warmińskiej¹¹.

Elbląska administracja wyznaniowa nie odnotowała w 1984 roku istnienia na obszarze województwa „nielegalnych” placówek duszpasterskich. Ostatni taki przypadek miano „zlikwidować” w 1975 roku. Nie zaliczano do nich dwóch wikariatów eksponowanych – zostały one opodatkowane jak legalnie zarejestrowane parafie. W omawianym okresie władze odnotowały nacisk kurii biskupich, wspierany przez wiernych, na zgodę na tworzenie nowych parafii i korektę granic istniejących. Po 1978 roku wyrażono zgodę zarówno na zmianę terytorium pięciu, jak i utworzenie 12 nowych placówek duszpasterskich¹².

Na terenie województwa elbląskiego nie było kurii biskupich. Funkcjonowało jedno seminarium duchowne – Misyjne Seminarium Duchowne Księży Werbistów w Pieniężnie. W 1980 roku rektor tej uczelni odmówił przesłania administracji wyznaniowej wykazu alumnów i kadry wykładowczej, co miało związek z obronnością Polski Ludowej (w tym ze służbą wojskową kleryków). W ciągu dwóch kolejnych lat przełożeni seminarium unikali także kontaktów z władzami państwowymi. Od 1982 roku dyrektorowi WdSW w Elblągu udało się jednak ponowne „nawiązanie stosunków” z uczelnią poprzez cykliczne spotkania z jej rektorem¹³.

Jak już wspomniano, w 1984 roku obok Kościoła katolickiego funkcjonowało dziesięć innych zarejestrowanych Kościołów i związków wyznaniowych. Dane WdSW w Elblągu na ten temat przedstawiono w tabeli nr 2.

¹¹ Kuria Diecezjalna Elbląska,teczka: [Janowo] P82, pismo 2716/82 z 13.08.1982.

¹² AAN, UdSW, 128/55, k. 8.

¹³ AAN, UdSW, 128/55, k. 15.

Tabela 2. Struktury Kościołów i związków wyznaniowych funkcjonujących obok Kościoła katolickiego w województwie elbląskim w 1984 roku

Lp.	Nazwa wyznania	Duchowni	Placówki duszpasterskie [p – parafia, f – filia, sk – stacja kaznodziejska, z – zbór]	Obiekty sakralne	Wierni
1.	Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	2	3z	1	100
2.	Kościół Chrystusowy	1	1z	1	40
3.	Kościół Ewangelicko- Augsburski	–	1p + 2sk	2	37
4.	Kościół Metodystyczny	–	1p + 2f	2	38
5.	Kościół Polskokatolicki	3	2p	2	277
6.	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	3	4p	4	999
7.	Polski Kościół Chrześcijan Baptystów	2	2z + 2f	2	277
8.	Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	2	1z	–	20
9.	Zjednoczony Kościół Ewangeliczny	2	2z	1	167
10.	Muzułmański Związek Religijny	–	1p	–	50

Źródło: AAN, UdSW, 128/55, k. 32

W województwie elbląskim działali także nieuznawani przez państwo świadkowie Jehowy, których liczebność dyrektor Brzozowski szacował na 1,2 tys. osób¹⁴.

Jak wynika z powyższego zestawienia, Kościoły i związki wyznaniowe, funkcjonujące obok Kościoła katolickiego, obejmowały stosunkowo niewielką grupę wiernych, łącznie 2005 osób, co stanowiło niecałe 0,5% mieszkańców województwa. W ocenie Brzozowskiego związani z tymi wyznaniem nie przejawiali „działalności szkodliwej politycznie”. Z reguły sumiennie wykonywali swoje obowiązki służbowe, w szczególności wykazując się zdyscyplinowaniem¹⁵.

¹⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 32. Państwo zalegalizowało świadków Jehowy dopiero w maju 1989 r.; J. Miłosz, *Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2(2021), s. 261.

¹⁵ AAN, UdSW, 128/55, k. 32.

2. OBIEKTY SAKRALNE, BUDOWNICTWO KOŚCIELNE

Według danych elbląskiej administracji wyznaniowej w końcu 1984 roku Kościół rzymskokatolicki dysponował w województwie elbląskim 191 obiektami sakralnymi. Większość z nich (150) była położona na terenie diecezji warmińskiej, jeden w Janowie na Powiślu, w diecezji chełmińskiej, pozostałe zaś w diecezji gdańskiej¹⁶. Aż 74 kościoły i kaplice zakwalifikowano jako zabytki sztuki sakralnej, także o znaczeniu światowym. Wśród najcenniejszych dyrektor Brzozowski wyróżnił: zespół wzgórza fromborskiego, świątynię pokatedralną w Kwidzynie, kościoły św. Mikołaja i św. Jerzego w Elblągu oraz odbudowywane wówczas świątynie w Braniewie i Prabutach. Według danych WdSW w Elblągu stan techniczny sakralnych obiektów zabytkowych był dobry, chociaż notowano problemy z utrzymaniem kościołów wiejskich, przede wszystkim filialnych. W najgorszym stanie, przeważnie w ruinie, pozostawały nieużytkowane świątynie poewangelickie, których Kościół nie mógł (z powodu ich nieprzekazania) lub nie był w stanie (z innych przyczyn) zagospodarować. Jako przykład Brzozowski wskazał niszczący kościół w Młynarskiej Woli¹⁷, który w 1966 roku został przekazany do zagospodarowania Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Pasłęku¹⁸.

W latach osiemdziesiątych elbląskie władze partyjno-państwowe odnotowały działania rewindykacyjne, których celem było odzyskanie byłych świątyń dla kultu. Starania rządców diecezji warmińskiej doprowadziły do przejęcia na krótko przed wprowadzeniem stanu wojennego w 1981 roku kościoła Bożego Ciała w Elblągu, użytkowanego jako Spółdzielczy Dom Kultury „Pegaz”¹⁹. Ustępstwo na rzecz Kościoła Brzozowski usprawiedliwiał „trudnym okresem” (dla władz) karnawału „Solidarności” 1980/1981 roku. Jako sukces odnotował natomiast „obronę przed rewindykacją” obiektu Galerii „EL”, zlokalizowanej w kościele poddominikańskim w tym mieście²⁰. W 1984 roku aktualne pozostawały starania o świątynię poewangelicką w Nowym Stawie. Diecezja gdańska dążyła do przejęcia obiektu nieodpłatnie, co według Brzozowskiego przyniosło impas w rozmowach na ten temat²¹.

Do 1980 roku władze wojewódzkie wydawały rocznie stosunkowo niewielkie liczby zezwoleń budowlanych. Dla przykładu w 1976 roku Kościół uzyskał łącznie cztery pozwolenia na rozbudowę kościoła, budowę i odbudowę dwóch kaplic oraz budowę plebanii, w 1977 roku zaś trzy: na odbudowę kościoła i budowę dwóch

¹⁶ AAN, UdSW, 128/55, k. 18.

¹⁷ AAN, UdSW, 128/55, k. 21.

¹⁸ W 1970 r. stan techniczny obiektu był zły, dach świątyni groził zawaleniem; zob. R. Bażanowski, *Kościół i parafia diecezji mazurskiej. Przeszłość i teraźniejszość*, t. 1, Olsztyn 2019, s. 340–341.

¹⁹ Sprawę przeznaczenia dla potrzeb Kościoła SDH „Pegaz” wniósł biskup warmiński Józef Glomp na spotkaniu z wojewodą elbląskim Zdzisławem Olszewskim w dniu 2 czerwca 1981 r.; zob. APM, KW PZPR Eg, 1360, k. 101.

²⁰ AAN, UdSW, 128/55, k. 18. Na wniosek I sekretarza KW PZPR w Elblągu Jerzego Prusieckiego zespół do spraw kleru postanowił w dniu 5 sierpnia 1981 r. przeciwstawić się temu żądaniu „z całą stanowczością”; zob. APM, KW PZPR Eg, 1360, k. 103.

²¹ AAN, UdSW, 128/55, k. 21.

plebanii²². Nadzieje na uzyskanie pozwoleń w zakresie budownictwa kościelnego odżyły po wydarzeniach sierpnia 1980 roku. Elbląska administracja wyznaniowa odnotowała wówczas zorganizowane próby wywarcia przez społeczeństwo presji, przejawiającej się w pisemnych petycjach, wieloosobowych delegacjach wiernych do władz, a nawet w strajkach. Przyniosło to efekt w postaci licznych zgód, w tym na powstanie kaplic katechetycznych, które – jak zauważył Brzozowski – w wielu przypadkach zaczęły się przekształcać w punkty kapliczno-katechetyczne²³. Działo się to częstokroć przy akceptacji władz lokalnych, co potwierdziły ujawnione przez administrację wyznaniową dwa przypadki samowoli budowlanej²⁴.

Kościół na terenie województwa elbląskiego od 1978 roku do roku 1984 otrzymał łącznie 86 różnego rodzaju pozwoleń budowlanych. Najwięcej z nich, bo aż 76, przypadło na diecezję warmińską, pozostałe zaś 10 – na diecezję gdańską. W wydziale wyznaniowym w Elblągu odnotowano wysoką społeczną akceptację zamierzonych przedsięwzięć. Wniosek ten wysnuto na podstawie dużego poziomu „opodatkowania się” wiernych na rzecz prowadzonych inwestycji. Zauważono, że pomimo prowadzenia robót sposobem gospodarczym („manufakturowym”) przebiegały one bardzo sprawnie. Według dyrektora WdSW najlepiej radzili sobie w tej materii inwestorzy zakonni²⁵.

Problematyka kościelnych inwestycji budowlanych była w grudniu 1983 roku przedmiotem obrad wojewódzkiej instancji partyjnej w Elblągu. Chociaż egzekutywa KW PZPR zaaprobowała wówczas sposób realizacji przez elbląską administrację wyznaniową zadań w tym zakresie²⁶, to jednak jej dyrektor dostrzegał konieczność zmian. Wśród zadań, jakie Brzozowski w 1985 roku stawiał przed WdSW, było „przywracanie utraconych pozycji wobec Kościoła”. W jego opinii niezbędne było najpierw wprowadzenie na szczeblu centralnym „prawnych barier”, umożliwiających ograniczenie budownictwa kościelnego²⁷.

3. DUCHOWIEŃSTWO

W 1984 roku w województwie elbląskim pracowało 258 księży katolickich (o 11 więcej niż w 1978 roku), wśród nich 221 duchownych na terenie diecezji warmińskiej i parafii Janowo w diecezji chełmińskiej, a 37 – gdańskiej. Spośród trzynastu dziekanów sześciu – w kluczowych miejscowościach województwa (poza

²² AAN, UdSW, 128/55, k. 18; por. A. Kopiczko, *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, w: *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. tenże, Pelplin 2019, s. 331.

²³ AAN, UdSW, 128/55, k. 18. Na przykład w 1984 r. ks. ks. Wacław Kubecki w trakcie wykonywania robót budowlanych samowolnie powiększył wymiary punktu katechetycznego w Nowym Dworze Kwidzyńskim. Efektem prac była świątynia; A.B. Krupa, *Zarys dziejów parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Nowym Dworze Kwidzyńskim*, Nowy Dwór Kwidzyński 2005, s. 9.

²⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 20.

²⁵ AAN, UdSW, 128/55, k. 19–20.

²⁶ Zob. APM, KW PZPR Eg, 1359, k. 197–208; AAN, UdSW, 128/55, k. 21.

²⁷ AAN, UdSW, 128/55, k. 40.

Malborkiem) – pełniło tę funkcję od 1978 roku. Dyrektor Brzozowski uznał taki stan rzeczy za korzystny dla polityki wyznaniowej państwa²⁸.

Najstarszy dziekan liczył sobie 68 lat, wiek sześciu innych mieścił się zaś w przedziale 50–60 lat. Elbląska administracja wyznaniowa odnotowała także zmianę średniej wieku administratorów parafii. W 1978 roku proboszczowie w wieku 30–40 lat stanowili 27,5%, ale w 1984 roku już tylko 13,3%. Wskaźnik dla przedziału 41–60 lat wzrósł w tym czasie z 63,7% do 79,6%. Jednocześnie w 1984 roku trzydziestego roku życia nie przekroczyło 29,7% wikariuszy, 40 lat natomiast – 60%²⁹. Aż 61,2% proboszczów miało pochodzenie chłopskie, a tylko 7,9% inteligentkie. W 1984 roku 12,4% spośród nich legitymowało się ukończeniem studiów magisterskich, a 5,3% – doktoranckich (odpowiednio 7,7% i 3,3% w 1978 roku). W grupie wikariuszy wskaźniki te były nieco wyższe, z odnotowaną przez administrację wyznaniową tendencją zwykłą³⁰.

Od 1971 roku do śmierci w dniu 31 lipca 1984 roku ordynariuszem gdańskim był bp Lech Kaczmarek³¹. W ocenie Brzozowskiego uległ on „fascynacji programem Solidarności”. Unikał spotkań z władzami województwa elbląskiego³². Z reguły w ostatniej chwili przysyłał sufragana, tłumacząc się złym samopoczuciem lub chorobą³³. W polityce kadrowej bp Kaczmarek stosował zasadę obsadzania parafii osobami całkowicie mu posłusznymi, które zobowiązywał do informowania kurii biskupiej o wszelkich kontaktach z władzami. Administracja wyznaniowa odnotowała w związku z tym jednolitość postaw księży gdańskich, charakteryzującą się „swoistą izolacją” wobec urzędów. Duchowni o wszelkich życzeniach władz wobec nich natychmiast powiadamiali kurie, w pełni respektując jej polecenia³⁴.

W przeciwieństwie do biskupa gdańskiego rządcą (od 1981 roku) diecezji warmińskiej Jan Obląk³⁵ nie stronił od spotkań z władzami województwa. Według elbląskiej administracji wyznaniowej w swojej działalności wykazywał, podobnie jak biskupi pomocniczy, „postawę umiarkowaną i nieantagonizującą”. Zasadniczo kontynuował program swojego poprzednika, bp. Józefa Glempa, zmierzającego do przeprowadzenia zmian w obsadzie parafii. Pomimo zapowiedzi zarówno bp Glemp, jak też bp Obląk nie zastosowali natomiast żadnych sankcji kanonicznych wobec „księży pozytywnych”, członków Zrzeszenia Katolików Caritas. Dyrektor Brzozowski informował ponadto, że bp Obląk odsunął od bieżącego zarządzania diecezją obydwu sufraganów

²⁸ AAN, UdSW, 128/55, k. 9.

²⁹ AAN, UdSW, 128/55, k. 9–10; por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2009, s. 83.

³⁰ AAN, UdSW, 128/55, k. 11.

³¹ Zastąpił zmarłego w tym roku bp. Edmunda Nowickiego; S. Bogdanowicz, *Lech Kaczmarek Biskup Gdański*, Gdańsk 1994, s. 63–65.

³² AAN, UdSW, 128/55, k. 13.

³³ Zob. APM, KW PZPR Eg, 1359, k. 5.

³⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 14.

³⁵ Bp Jan Obląk został w 1981 r. administratorem diecezji warmińskiej po objęciu przez bp. Józefa Glempa arcybiskupstw gnieźnieńskiego i warszawskiego; *Obląk Jan Władysław*, opr. J. Wojtkowski, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 179.

(bp. Wojciecha Ziembę i bp. Juliana Wojtkowskiego), powierzając „w zasadzie pełną władzę” w tym zakresie kanclerzowi kurii, ks. Wiesławowi Więckowi³⁶.

Zmiany kadrowe w obsadzie placówek duszpasterskich województwa elbląskiego były spowodowane głównie „zwykłymi” przyczynami: zmianą parafii, emeryturami bądź zgonami duszpasterzy. Dość sporadycznie WdSW w Elblągu odnotowywał przesłanki, które w opinii Brzozowskiego „trudno uznać za naturalne”: alkoholizm, samowolne opuszczenie parafii i pozostanie za granicą, ostry konflikt z wikariuszami, brak postępów w realizowanej inwestycji budowlanej oraz spowodowanie wypadku samochodowego ze skutkiem śmiertelnym³⁷. Pomędzy rokiem 1978 a 1984 w jednym przypadku zmiana proboszcza parafii nastąpiła na skutek interwencji władz³⁸.

Marginalny był również problem wystąpień ze stanu duchownego. W ewidencji, będącej w posiadaniu WdSW w Elblągu, w latach 1961–1984 odnotowano dzieśięć takich przypadków, ostatni w 1983 roku. Decydującym się na porzucenie stanu kapłańskiego elbląska administracja wyznaniowa udzielała pomocy. Przykładowo jednemu z księży, który przeszedł do pracy świeckiej w latach osiemdziesiątych, umożliwiono zostanie nauczycielem. Pomoc w zatrudnieniu znalazł również kleryk z województwa elbląskiego, który zdecydował się zrezygnować z nauki w seminarium redemptorystów w Tuchowie³⁹.

Dyrektor Brzozowski oceniał środowisko duchownych województwa elbląskiego jako „częściowo wewnętrznie skłócone”. Księża nie stanowili na zewnątrz monolitu, zanosząc wzajemne żale do władz. Przeważały drobne antagonizmy sąsiedzkie, powodowane np. zawiścią czy wzajemnym „podbieraniem” sobie posług religijnych. Znacznie poważniejszy przebieg miała „wojna podjazdowa” dziekanów elbląskich, tocząca się o prymat w najważniejszym mieście województwa⁴⁰. Konfliktowa sytuacja towarzyszyła również wymianie przez rządcę diecezji warmińskiej wszystkich duszpasterzy w Pasłęku w 1983 roku, co spowodowało podział miasta na dwa zantagonizowane obozy⁴¹. Należy sądzić, że co najmniej część konfliktów była inspirowana i podsycana przez Służbę Bezpieczeństwa, mającą wśród zadań podejmowanie „w środowisku kleru” działań dezintegracyjnych⁴².

³⁶ AAN, UdSW, 128/55, k. 13, 15–16; por. APM, KW PZPR Eg, 1359, k. 223.

³⁷ AAN, UdSW, 128/55, k. 9.

³⁸ Rządcy diecezji warmińskiej w 1983 r. przestawiono skargi kierowane przez wiernych parafii w Sztumie do UW w Elblągu. Zarzucali oni duchownemu apodyktyczność, zawyżanie opłat za posługi religijne oraz niesprawiedliwe rozdzielanie darów zagranicznych; zob. APM, KW PZPR Eg, 1359, k. 222; Archiwum Państwowe w Gdańsku, Urząd Wojewódzki w Gdańsku, 1758, k. 404–405.

³⁹ AAN, UdSW, 128/55, k. 17.

⁴⁰ AAN, UdSW, 128/55, k. 13. Według dziekana ks. Mieczysława Józefczyka powodem podziału w grudniu 1983 r. dekanatu oraz odebrania mu duszpasterstwa ludzi pracy i inteligencji elbląskiej była wizyta w Elblągu prymasa Józefa Glempa poza wiedzą biskupa warmińskiego Jana Obląka; zob. M. Józefczyk, *Elbląskie drogi*, Elbląg 2006, s. 182–183.

⁴¹ AAN, UdSW, 128/55, k. 13. Mieszkańcy obwiniali za odwołanie księży kanclerza kurii skupiej ks. Wiesława Więcka; zob. APM, KW PZPR Eg, 1362, k. 7.

⁴² *Dokument nr 94. Wýtyczne dyrektora Departamentu IV MSW dotyczące form i metod działań operacyjnych Departamentu IV i jego odpowiedników w terenie z 15.08.1973*, oprac. R. Peterman, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 469.

Administracja wyznaniowa województwa elbląskiego dokonywała analizy postaw społeczno-politycznych duchowieństwa, niewątpliwie posługując się nie tylko własnymi materiałami, lecz także przekazanymi przez aparat bezpieczeństwa. Dane z lat 1984 i 1985 przedstawiono w tabeli nr 3.

Tabela 3. Ocena administracji wyznaniowej postawy duchowieństwa województwa elbląskiego w latach 1984 i 1985

Grupa	Rodzaj postawy	Odsetek duchowieństwa [%]	
		luty 1984 r.	luty 1985 r.
I	lojalna aktywna	12,0	12,3
II	poprawna bierna	64,2	73,6
III	szkodliwa aktywna	12,4	2,8
IV	wroga	3,8	0,0
V	nierozpoznana	7,6	11,3

Źródło: AAN, UdSW, 128/55, k. 11

Wysoki w lutym 1984 roku odsetek postaw szkodliwych i wrogich (grupy III i IV, łącznie 16,2%) według dyrektora Brzozowskiego był następstwem sierpnia 1980 roku i okresu legalnej Solidarności. Do 1985 roku WdSW odnotował jednak znaczny postęp w lojalizacji duchowieństwa. Jako sukces na tym polu Brzozowski wskazał „wyciszenie środkami dyscyplinującymi” dziekana dekanatu Elbląg II, o. Huberta Lipińskiego OFM Conv.⁴³

Według danych elbląskiej administracji wyznaniowej w grupie prowadzącej „politycznie szkodliwą” działalność przeważali duchowni zakonni. Największe jej nasilenie odnotowano w okresie strajków sierpniowych i bezpośrednio po wprowadzeniu stanu wojennego. W szczególności przejawiała się we „wrogich” kazaniach i innych „negatywnych” formach działania. Orioniści z Malborka wzywali na przykład do bojkotu oficjalnie działającego harcerstwa. Tylko 51% duchowieństwa zakonnego województwa elbląskiego wzięło w 1984 roku udział w wyborach do rad narodowych, podczas gdy uczestniczyło w nich 69% księży diecezjalnych. Najwyższą frekwencję zanotowano wówczas wśród sióstr zakonnych (74% uprawnionych do głosowania)⁴⁴.

Wśród I grupy duchowieństwa, zgodnie z tabelą nr 3, charakteryzującej się postawą „lojalną aktywną”, niewątpliwie prym wiedli „księża patrioci” zrzeszeni w Oddziale Wojewódzkim ZK Caritas. Organizacja o charakterze dywersyjnym wobec Kościoła liczyła w województwie elbląskim 21 członków, z których 14 dyrektor Brzozowski uznał za rzeczywiście aktywnych⁴⁵. W 1984 roku dokonano wyboru władz wojewódzkich na nową kadencję. Prezesem został ks. Edward Huszcza, wiceprezesem ks. Wojciech Kruk, a sekretarzem ks. Bogdan Lenziszewski. W zarządzie OW ZK

⁴³ AAN, UdSW, 128/55, k. 11.

⁴⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 29.

⁴⁵ AAN, UdSW, 128/55, k. 36.

Caritas w Elblągu znaleźli się również: ks. Eugeniusz Brach, ks. Arkadiusz Rządowicz (6 listopada 1984 roku zastąpili ich ks. Mieczysław Idzikowski i ks. Piotr Starzec), ks. Mieczysław Maciejewski, ks. Stanisław Kalinowski (przewodniczący komisji rewizyjnej) oraz ks. Jan Molitoris i ks. Jan Czarniak (członkowie komisji rewizyjnej)⁴⁶. W zarządzie oddziału w przeważającej liczbie znaleźli się duchowni warmińscy, tylko ostatni z wymienionych był księdzem gdańskim.

Elbląscy „księża patrioci” regularnie odbywali spotkania z władzami partyjno-państwowymi województwa, w tym przewodniczącym Oddziału Wojewódzkiego Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego. Od 1977 roku organizacja posiadała własne biuro w Elblągu przy ul. Kopernika 18/1⁴⁷. Odbywały się w nim spotkania zarządu oraz członków i sympatyków ruchu „księży pozytywnych”. Pomimo podejmowanych prób nie udawało się jednak poszerzyć szeregów członków organizacji, notowano wręcz spadek ich liczby⁴⁸.

Również duchowni wyznań niekatolickich w pełni przestrzegali obowiązującego porządku prawnego. Administracja wyznaniowa województwa elbląskiego nie odnotowała wykroczenia w działalności duszpasterskiej poza ramy religijne. Utrzymywali oni stałe kontakty z WdSW, zapraszając nawet dyrektora wydziału na ważniejsze uroczystości. Brzozowski w szczególności podkreślił włączenie się księży kościołów polskokatolickiego i prawosławnego w działalność ogniw PRON⁴⁹.

Elbląski wydział wyznaniowy nie zaobserwował żadnych codziennych wzajemnych kontaktów księży katolickich z duchownymi innych wyznań. Odnotowano wyłącznie coroczne wspólne nabożeństwa w ramach Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan oraz sporadyczne prywatne spotkania „przy brydżu”⁵⁰.

4. DUSZPASTERSTWO

Przedmiotem zainteresowania WdSW w Elblągu były te formy duszpasterstwa, które według urzędników administracji wyznaniowej pozwalały na umocnienie wpływu duchowieństwa na społeczeństwo, przede wszystkim na dzieci i młodzież, czy też uświadamiały wiernym ich obowiązki wobec Kościoła⁵¹. Zaobserwowano, że w niektórych parafiach ośrodki katechetyczne stały się konkurencyjnymi dla szkół centrami, skutecznie skupiającymi młode pokolenie. Do nauczania religii wykorzystywano już nie tylko podręczniki, lecz również nowoczesne środki, takie jak filmy, przezrocza, płyty czy taśmy z muzyką. Poza katechizacją przy parafiach odbywały się również „imprezy o charakterze rozrywkowym”: koncerty, prelekcje czy andrzejki. Dyrektor Brzozowski odnotował także próby „przemycenia” boisk sportowych w przedkładanych w wydziale do zatwierdzenia projektach inwestycji kościelnych. Według Brzozowskiego, pomimo szkoleń prowadzonych przez kurie biskupie, starsi

⁴⁶ Zob. H. Olszar, *Duchowieństwo „postępowe” w państwie totalitarnym na przykładzie Wojewódzkiego Koła Księży „Caritas” w Katowicach*, Katowice 2013, s. 242–243.

⁴⁷ APM, KW PZPR Eg, 1356, k. 61–62.

⁴⁸ AAN, UdSW, 128/55, k. 36.

⁴⁹ AAN, UdSW, 128/55, k. 33.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ AAN, UdSW, 128/55, k. 25.

księża w przeważającej części nie byli jednak jeszcze wystarczająco przygotowani metodycznie do pracy z młodzieżą⁵².

Rozwijał się natomiast ruch oazowy. Według danych WdSW przy trzech elbląskich parafiach łącznie działało 66 osób, w tym 12 animatorów. Odnotowano także nasilającą się akcję letniego wypoczynku dzieci i młodzieży. Stałe bazy istniały we Fromborku, Piekle i Tolkmicku, okazjonalne zaś w Brachlewie, Kadynach i Orniecie. W 1983 roku z kościelnej oferty skorzystało 530 dzieci, w 1984 roku zaś – 463. W 1979 roku w Elblągu przy parafii św. Mikołaja rozpoczęło działalność duszpasterstwo akademickie. Do końca 1981 roku uczestniczyło w nim około 30 studentów. Po zniesieniu stanu wojennego z powodu braku chętnych nie wznowiło działalności, a prowadzący je ks. Zdzisław Lachowicz miał „zniechęcić się” do jego reaktywacji⁵³.

Odnotowano natomiast silną pozycję duszpasterstwa inteligencji funkcjonującego przy przejętej przez Kościół w 1981 roku świątyni Bożego Ciała w Elblągu. W 1984 roku po raz pierwszy zorganizowano tam Tydzień Kultury Chrześcijańskiej. Brzozowski przewidywał – pomimo elitarnego charakteru duszpasterstwa – jego dalszy rozwój. W wojewódzkie elbląskim istniało także specjalistyczne duszpasterstwo dla rolników. Rozwinęło się głównie na terenach podlegających diecezji gdańskiej i opierało na działaczach zdelegalizowanego NSZZ Rolników Indywidualnych Solidarność. W listopadzie 1983 roku, pod pozorem rekolekcji, zorganizowano w seminarium w Pieniężnie spotkanie, na które przybyło jednak tylko siedmiu rolników. Od tego czasu do końca 1984 roku elbląska administracja wyznaniowa nie odnotowała aktywizacji działalności tego duszpasterstwa⁵⁴.

5. STOWARZYSZENIA

W końcu 1984 roku w województwie elbląskim, poza ZK Caritas, prowadziły działalność trzy inne koncesjonowane w PRL stowarzyszenia wyznaniowe. Oddział wojewódzki najliczniejszego z nich, Stowarzyszenia PAX, liczył 145 członków i 138 kandydatów, w ocenie czynników partyjno-państwowych nie budząc zastrzeżeń politycznych. W czasie stanu wojennego jeden z członków elbląskiego PAX-u był internowany, w konsekwencji został skreślony z listy członków. Działacze związku aktywnie włączyli się w działalność PRON. W 1984 roku 41 działaczy wybrano do rad narodowych różnego szczebla. Na terenie województwa elbląskiego PAX prowadził Warmińskie Zakłady Produkcyjne w Suszu, zatrudniając 150 osób, a także dwa sklepy Veritas (w Elblągu i Malborku)⁵⁵.

Elbląski oddział Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego został w latach 1980–1981 opanowany przez działaczy opozycji politycznej, głównie KOR. Doprowadziło to do jego rozwiązania przez zarząd główny. Po reaktywacji w 1984 roku związek liczył 132 członków. W opinii administracji wyznaniowej jego działalność, podobnie jak PAX-u, nie stwarzała zagrożeń politycznych. Członkowie oddziału

⁵² AAN, UdSW, 128/55, k. 22.

⁵³ AAN, UdSW, 128/55, k. 23–24.

⁵⁴ AAN, UdSW, 128/55, k. 24–25.

⁵⁵ AAN, UdSW, 128/55, k. 33–34.

ChSS działali w PRON, dziesięciu było radnymi rad narodowych. Z inicjatywy stowarzyszenia na początku 1985 roku zdecydowano o powstaniu w Elblągu pod jego auspicjami sklepu z dewocjonaliami Ars Christiana⁵⁶.

W 1984 roku w województwie elbląskim zalegalizowano oddział Polskiego Związku Katolicko-Społecznego. Liczył on 60 członków. Po wyborze na przewodniczącego osoby, wobec której władze wysuwały zastrzeżenia („negatywne polityczne wystąpienia”), doprowadzono do jego odwołania, „inspirując” wystąpienie w tej sprawie prokuratury. Jednego członka PZKS wybrano do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Elblągu⁵⁷.

Oprócz wyżej wymienionych w województwie elbląskim funkcjonowały także: Towarzystwo Przyjaciół KUL (siedziba oddziału w Malborku, 187 członków) oraz Kluby Inteligencji Katolickiej w Elblągu (77 członków) i Pasłęku (30 członków). Ich działalność według dyrektora Brzozowskiego nie wkraczała w sferę polityki, skupiając się na aktywności religijnej i charytatywnej⁵⁸.

ZAKOŃCZENIE

Elbląska administracja wyznaniowa sprawiała w 1985 roku wrażenie doskonale zorientowanej w sytuacji wyznaniowej Kościołów i związków wyznaniowych funkcjonujących w województwie. Bieżący dopływ informacji zapewniały nie tylko prowadzone przez nią postępowania, lecz także bardzo dobrze układająca się współpraca z aparatem bezpieczeństwa. Kościół katolicki w województwie elbląskim w świetle przeprowadzonej wówczas wizytacji Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu jawił się jako ośrodek życia duchowego. Prężnie działały duszpasterstwa specjalistyczne, przede wszystkim dzieci i młodzieży. Rozwijało się budownictwo kościelne, wywołując zaniepokojenie dyrektora WdSW Jerzego Brzozowskiego, postulującego powrót do restrykcyjnej polityki w tym zakresie sprzed 1980 roku

Zróznicowana polityka kadrowa rządców diecezji gdańskiej i warmińskiej powodowała w podległych im dwóch częściach województwa odmienne podejście duchownych do kontaktów z władzami. Księża gdańscy, w przeciwieństwie do warmińskich, ich unikali, każdorazowo informując o takich próbach kurię biskupią. Najwięcej problemów sprawiała administracji wyznaniowej duchowieństwo zakonne, czego przykładem była „wroga” działalność dziekana dekanatu Elbląg II, franciszkanina o. Huberta Lipińskiego i orionistów z Malborka. Pacyfikacji wrogich postaw księży sprzyjało ich „częściowe wewnętrzne skłócenie”. Antagonizmy w co najmniej w dwóch przypadkach, zapewne nie bez inspiracji SB, przybrały formę otwartego konfliktu. Aktywną działalność wśród duchowieństwa prowadziła ZK Caritas, organizacja o charakterze dywersyjnym wobec Kościoła, a także koncesjonowane w PRL stowarzyszenia wyznaniowe zrzeszające świeckich. Kościoły i związki wyznaniowe funkcjonujące obok Kościoła katolickiego obejmowały w województwie elbląskim

⁵⁶ AAN, UdSW, 128/55, k. 34.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ AAN, UdSW, 128/55, k. 35.

stosunkowo niewielką grupę wiernych. Ich działalność nie wykraczała poza ramy religijne.

**SYTUACJA WYZNANIOWA W WOJEWÓDZTWIE ELBLĄSKIM
W LATACH 1978–1984
W ŚWIECIE SPRAWOZDANIA Z WIZYTACJI
WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ W ELBLĄGU W 1985 ROKU**

STRESZCZENIE

W 1985 roku Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie przeprowadził kontrolę Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu. Powstały w związku z tym protokół ukazuje sytuację wyznaniową w województwie elbląskim w okresie od 1978 do 1984 roku. Kościół katolicki w jego świetle jawi się jako ośrodek życia duchowego, prowadzący zróżnicowane duszpasterstwo specjalistyczne i rozwijający budownictwo kościelne. Inne Kościoły i związki wyznaniowe obejmowały w województwie elbląskim stosunkowo niewielką grupę wiernych. Ich działalność nie wykraczała poza ramy religijne.

**DENOMINATIONAL SITUATION IN THE ELBLĄG VOIVODSHIP 1978–1984
IN THE LIGHT OF THE VISITATION REPORT
OF THE DEPARTMENT FOR DENOMINATIONAL MATTERS
IN ELBLĄG IN 1985**

SUMMARY

In 1985, the Office for Denominational Affairs in Warszawa inspected the Department for Denominational Affairs in Elbląg. The resulting protocol shows the denominational situation in the Elbląg voivodship in the period from 1978 to 1984. In its light, the Catholic Church appears as a centre of spiritual life, carrying out varied specialist pastoral work and developing church building. Other churches and religious associations comprised a relatively small group of believers in the Elbląg voivodship. Their activities did not extend beyond the religious framework.

**KONFESSIONELLE SITUATION IN DER WOIWODSCHAFT ELBLĄG 1978–1984
IM LICHT DES VISITATIONSBERICHTS
DER ABTEILUNG FÜR KONFESSIONELLE FRAGEN
IN ELBLĄG IM JAHR 1985**

ZUSAMMENFASSUNG

1985 inspizierte das Amt für konfessionelle Angelegenheiten in Warszawa die Abteilung für konfessionelle Angelegenheiten in Elbląg. Das daraus resultierende Protokoll zeigt die konfessionelle Situation in der Woiwodschaft Elbląg in der Zeit von 1978 bis 1984. Darin erscheint die katholische Kirche als ein Zentrum des geistlichen Lebens, das eine vielfältige spezialisierte pastorale Arbeit leistet und den Kirchenbau entwickelt. Andere Kirchen und religiöse Vereinigungen bildeten eine relativ kleine Gruppe von Gläubigen in der Woiwodschaft Elbląg. Ihre Aktivitäten gingen nicht über den religiösen Rahmen hinaus.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia:

Archiwum Akt Nowych (w Warszawie)

Urząd do Spraw Wyznań, 128/55.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Urząd Wojewódzki w Gdańsku, 1758.

Archiwum Państwowe w Malborku

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, 1356, 1359, 1360, 1362.

Kuria Diecezjalna Elbląska

Teczka: [Janowo] P82.

Źródła drukowane:

Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.

Obląk Jan Władysław, opr. J. Wojtkowski, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 179–180.

Relacje i wspomnienia:

Józefczyk M., *Elbląskie drogi*, Elbląg 2006.

Opracowania:

Bažanowski R., *Kościoly i parafie diecezji mazurskiej. Przeszość i teraźniejszość*, t. 1, Olsztyn 2019.

Bogdanowicz S., *Lech Kaczmarek Biskup Gdański*, Gdańsk 1994.

- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.
- Kopiczko A., *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, w: *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. A. Kopiczko, Pelplin 2019, s. 315–346.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2009.
- Kopiczko A., *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.
- Krupa A.B., *Zarys dziejów parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Nowym Dworze Kwidzińskim*, Nowy Dwór Kwidziński 2005.
- Miłosz J., *Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2(2021), s. 231–269.
- Olszar H., *Duchowieństwo „postępowe” w państwie totalitarnym na przykładzie Wojewódzkiego Koła Księży „Caritas” w Katowicach*, Katowice 2013.
- Zamiatała D., *Relacje państwo–Kościół w Polsce lat osiemdziesiątych XX wieku*, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2019, s. 11–45.
- Zawadzki W., *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, w: *Historia Elbląga*, t. 5: (1945–1975), cz. 2: *Spółczesność, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005, s. 165–263.